

ID = 106003468

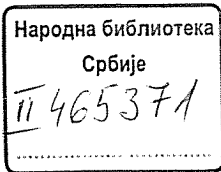
Milovan Đilas

UDK 316.323.72

Prethodno saopštenje

Primljeno juna 1990.

Beograd

— J —
II 465371

PROTIVREČJA TRAGANJA ZA NOVIM

Malo je ako kažem da sam vam zahvalan što sam se našao u vašoj sredini. Ja sam naprosto dirnut da sam se našao tu, da čujem vaše mišljenje o mojoj knjizi, o mojoj ličnosti. Nastojaću da budem što kraći. I govoriću više lično, o sebi, nego o samoj knjizi i idejama koje — da kažem — i meni pripadaju.

Da bih vam nekako olakšao da razumete samu knjigu, odnosno kako je došlo do knjige, reći ću nešto o sebi. Pre svega, ja nisam sociolog; prosto naprosto ne znam dovoljno sociologiju, mada sam iz svega, pa i iz sociologije, dosta čitao. Drugo, nisam filozof, iako sam i iz filozofije dosta čitao. Treće, nisam ni ekonomista. Ja sam prosto naprosto pisac i, po mom mišljenju, pre svega pisac beletrističkih tekstova. Mislim da je Čimić uhvatio onu suštinu mog pisanja i moje ličnosti kako je ja gledam, što ne znači da je moje gledanje tačno. Razume se, bilo je i drugih, u svetu, koji su to isto na ovaj ili onaj način uhvatili.

Ja sam pisac koji je u isto vreme i revolucioner. Mislim da sam ostao revolucioner do današnjeg dana. Doduše, ne pravim ćelije po Beogradu jer sam sam — nema uslova za to. Inače, pitanje je da li bih se baš odrekao, ako bih bio malo mlađi a prilike bile pogodne. Spadao sam u onu vrstu — mislim Sveta je o tome govorio — u stvari u onu vrstu staljinista-idealista. Izgleda apsurdno ako kažemo staljinista-idealista, ali tačno je to: staljinizam sam zatekao kad sam ušao u Partiju, nisam imao šta da izmišljam, to su bile gotove formule, vrlo jednostavne da se shvate. I shvatio sam staljinizam kao nastavak Lenjina: po mom mišljenju to je i tačno, samo ne bih rekao celog Lenjina, nego jedne grane u Lenjinu ili jednog toka u lenjinizmu. Kao što je po mom mišljenju Lenjin jedan od tokova u Marksu i potiče iz Marksa. Ali to nije, smatram, čitav Marks. No ne bih se u to, u tu teorijsku stranu, upuštao.

Ako me shvatite tako, onda će vam postati jasno otkuda stvarno mnoge protivrečnosti u mojim tekstovima. Znaate kako, onako usijan, zapaljen, ljut, inspirisan svim i svačim dok sam pisao, mada sam gledao da to bude što sređenije; moja knjiga *Nova klasa* je po mom mišljenju vrlo sređena knjiga. Ali ima protivrečja: kuljalo je iz mene, kuljaju misli, hvatam čas ovo, čas ono, čas ovu, čas onu stranu, i tu ima, razume se, nekoherentnosti — to su primetili i strani kritičari.

Zbog toga, mislim — možda sam pretenciozan, suviše — onaj ko bude čitao moja beletristička dela, on će bolje razumeti ono što bismo nazvali politički spisi, iako po mom mišljenju *Nova klasa* nije ni sociologija, ni filozofija, ni ekonomija — ima tu kao što sam rekao, svega i

svašta, to je jedan bosanski lonac — inspiriše me prisustvo Ćirićevo da to kažem. Ona je ustvari jedna vrsta deklaracije. Ili, u užem smislu, ona je, u stvari, propagandna knjiga koja potiče pre svega iz ličnog iskustva, pa rekao bih čak iz ličnog ogorčenja ili lične nesreće u kojoj sam se našao u Partiji kad sam počeo da razmišljam na svoj način.

Do ideja kakve su izložene u *Novoj klasi*, i inače do svojih ideja, dolazio sam postupno. Kad se završio rat, osećao sam neki unutrašnji nemir, nezadovoljstvo, koje je pre svega bilo moralno i psihološko. Nije mi se sviđalo kako se komunisti grabe za privilegije — da ih ne nabram. I odmah sam hteo da se vratim na literaturu, čime sam kao mladić i počeo. I doista sam 1946. ugrabio mesec-dva dana, pobjegao na neku planinu u Sloveniji, i napisao roman. Međutim, u rukovodstvu su bili protiv da se samo posvetim literaturi, nego — da sam još potreban. Pre svega je Tito insistirao na tome. A onda, već od 1947, počinju neslaganja sa Sovjetskim Savezom. Ne samo da mi je izgledalo tada da bi bilo dezerterstvo ako bih se vratio samo na literaturu i napustio borbu Partije, nego mi se učinilo da je to pravo vreme i pravi ambijent za mene — kao da sam to čeka!

Posle smrti Staljinove, ovde je zakočen proces one skromne liberalizacije, koja je vama poznata i koja se osećala snažno još uvek i na Šestom kongresu, bar u rezolucijama. I kad je taj proces zaustavljen — ja se nisam mogao zaustaviti i da sam hteo. Prosto je bilo nešto u mojoj svesti i — neka ispadnem razmetljiv! — u mojoj savesti — kako se savest tretira ne kad čovek nešto ukrade ili učini neko zlo pa ga grize savest, nego kad oseća da cela borba i revolucija gube svoju sadržinu, gube svoj pravi smisao, ako se proces demokratizacije ne nastavi. Tako je došlo do mog smenjivanja u Centralnom komitetu, do mojih kolebanja na sednici i intelektualnog oporavljanja posle toga. I to je već bio put ka *Novoj klasi*.

Prvi tekst *Nove klase* napisao sam drukčije nego što je ova knjiga. To se zvalo »Sloboda i svojina«. Teza je bila u ovome: mi smo rešili problem svojine sa nacionalizacijama, ali nismo rešili problem slobode. Već iz samog naslova vidite koliko tu ima iluzija i zadržavanja veza sa Partijom i sa komunizmom. Ali kod mene nekako je sve vezano za lične doživljaje, tako se i u ovom slučaju to dogodilo. Kad sam odneo svoju knjigu *Besudna zemlja* u Srpsku književnu zadrugu — knjiga je potpuno bezazlena, to su memoari iz mog detinjstva i rane mladosti — odbili su mi tu knjigu, mada su me najpre oduševljeno dočekali, da bi mi petnaest dana kasnije saopštili da to nije knjiga za njih. Neko mi je negde ispričao da je to naredba iz Partije, iz vrha; doduše, to bih pretpostavio i da mi niko nije rekao. Tada sam shvatio da hoće da me intelektualno potpuno ubiju. To je bio tako gorak doživljaj, tako snažan podsticaj da sam počeo da razmišljam do kraja, koliko sam ja mogao do kraja, o celom našem sistemu, iako je već i u onoj prvoj verziji, kao i člancima u *Borbi* koji su pomenuti ovde, bilo početaka razmišljanja i zaključaka kakva su u *Novoj klasi*. Onda sam uzeo onu »Slobodu i svojinu« i pre-radio je. I to je *Nova klasa*.

Pošto sam se našao u zatvoru po drugi put, razmišljao sam o društvu. Već mi je u *Novoj klasi* bilo jasno da komunizam ne vodi nekakvom, da kažem, idealnom društvu — možemo uzeti termin »savršeno društvo« — zaključio sam da ideja savršenog društva uopšte ili savršenih ljudi vodi direktno u utopijske tiranije. Celu sam knjigu bio intelektu-

alno u sebi proživio i kad sam izašao iz zatvora na kraju 1966. odmah sam počeo da je pišem.

U knjizi, razume se, ima neke težnje da se odgovori na probleme društva, politike, pa ako hoćete — ponešto kaže i o ljudima. Potpuno se slažem sa predsedavajućim Jakšićem da je *Nesavršeno društvo* slabije od *Nove klase*; slabija je jednostavno zbog toga što je rezonerska, dok u *Novoj klasi* ima strasti.

Gotovo sve primedbe koje ste mi do sada dali prihvatio bih, uz nekakve nadopune u diskusiji: mislim na one Vasovića, pa one Zagine, Sveta je bio štedljiv u kritici, ali i vi drugi. Ukratko: sve bih te primedbe prihvatio uz neka objašnjenja — tako manje-više i ja danas mislim. Ali ako *Novu klasu* i *Nesavršeno društvo* shvatite kao tekst pisca-revolucionera koji je u nešto verovao i koji je imao nekakvu posmatračku moć da svoje iskustvo uopšti — onda smatram da će vam sve slabosti u knjizi postati vidljive ali i sporedne. Onda ćete to čitati kao literaturu koja — razume se — nije prava beletristika, ali jeste intelektualna literatura iz jednog vremena, od čoveka koji je učestvovao, kao što je Čimić rekao, u žiži, u centru svega toga zbivanja. Koliko je to lično, lično koje se pretvara u nekakva razmišljanja i nekakva teoretisanja, video sam i proživio kada su me optuživali da sam kontra-revolucioner, da sam izdajnik: ja sam bez dvoumljenja znao da to nije istina i da se radi o nečem drugom. Znao sam ne samo da nije istina, nego da imam najbolje, poštene i nesebične namere svojim pisanjem, svojim obrazlaganjem. Mada sam video da se razlikujem od vođstva, u prvom redu od Tita, a kasnije i od Kardelja: Kardelj se dosta i slagao — napominjem — sa mnom dok nisu došli odlučni trenuci, a onda je on pustio, pa i pripomogao da čamac tone.

Eto toliko o tome.

Sad bih se osvrnuo na pitanja koja su mi direktno postavljena.

To je, na primer, pitanje Zagino — šta danas mislim o svojini. Uproščeno govoreći, kad je reč o svojini danas mislim da svaka svojina koja je neproduktivna treba da bude likvidirana. Ali, očevitno je da neke forme svojine mogu biti državne — a ima ih po svetu koliko hoćete koje su produktivne, na primer proizvodnja električne energije. I u staroj Jugoslaviji pošta i željeznica su bile državne. Takvih grana ili preduzeća može da bude. U principu nisam protiv ma kakve forme svojine koja je produktivna, koja se ekonomski opravdava. Ali sam protiv svake forme koja se ekonomski ne bi opravdala.

No kad se govori da ovu sadašnju svojinu, koja se zove društvena i koja je očevitno fikcija kao društvena, treba transformirati u akcionarska društva i privatna preduzeća, očevitno je da je to vrlo složen problem, koji do sada niko nije razrešio. Verovatno će ga razrešiti sama praksa, pa će tek onda da se jave teorijska razjašnjenja ili studije koje će to do kraja da razrade.

U vezi s tim dodao bih ovo: ne verujem u demokratsko socijalističko društvo, iako sebe osećam demokratskim socijalistom. Ne verujem u demokratsko socijalističko društvo kao besklasno društvo.

Prema tome, demokratsko-socijalističko društvo koje sada propagiraju u nekim socijalističkim zemljama, konkretno u Bugarskoj i u Srbiji, za mene je to samo nastavak utopijske ideje i žudnje za vlašću vrhova da zadrže kakav-takav kontinuitet ranijeg poretka. Dakako, u vrlo ublaženom vidu sve to ide, ne može se upoređivati sa diktaturama i

totalitarizmima iz nedavnog perioda, ali to svakako koči demokratske procese. Ne može se govoriti o demokratskom socijalističkom društvu kao o ozbiljnom temeljitom idealu ako postoji partijski pluralizam: sutra dobije jedna partija koja nije za to društvo, takvo društvo — sve ode niz vodu.

Toliko, u vezi sa Zaginim pitanjem. Ali, kad govorim o sebi, sebe osećam demokratskim socijalistom u smislu socijalnosti, to jest socijalne pravde, borbe za pravedniju — ne pravednu, jer takve ne može biti! — raspodelu, borbe protiv divljanja raznih eksploataatora i nasilnika. Po mom mišljenju, Marks je u pravu kada kapitalistu prikazuje kao instrument profita, gde ne igra ulogu da li je kapitalista plemenit ili zao, nego je on u mehanizmu ekonomskom koji ga tera na bezdušnu i bezobzirnu eksploataciju — za borbu sam protiv eksploatatorskog mehanizma kapitala i u tom smislu sam demokratski socijalista. Mogao bih biti isto tako i demokrata, ali sam socijalista zbog naglaska na socijalna pitanja.

Sveta je postavio pitanje da li su se isplatile sve te ogromne žrtve, sve te užasne borbe? Gledam na to drukčije, naprosto imam drukčiji pogled na prošla zbivanja: ona su se događala po nekim svojim unutar-njim uslovljenostima — ne bih rekao zakonitostima, uslovljenostima koje su donosili određeni istorijski trenuci i — razume se — u vezi sa određenim pokretima koji su politički već postojali. Ti pokreti, razume se — u tome bih se složio sa Svetom — nisu realizovali ništa od svojih ideala. Ali, po mom mišljenju, nijedna se revolucija nije opravdala sa stanovišta njenih ideala. Gledam na to kao na egzistencijalne situacije u koje narodi i pokreti povremeno zapadaju. Razume se, sa racionalnog stanovišta ništa se nije isplatilo: u istoriji je malo šta racionalno, ono što je najpresudnije. Nije se isplatio ni prvi svetski rat, ali ipak se dogodio. Drugi svetski rat, po mom mišljenju, ipak se isplatio. Slom fašizma ima epohalan svetski značaj.

Pomenut je bio Trocki u vezi s našom temom. Smatram da je Trocki bio vrlo blizu konačnog zaključka. Ali Trocki nije došao do zaključka da društvo stvoreno u revoluciji ne vodi izlazu, ka jednom trajnijem društvu iz jednostavnog psihološkog razloga. Trocki je imao ambiciju da dođe ponovo na vlast i da nastavi svoj kurs permanentne revolucije. Za njega je ruska revolucija bila samo početak, baza. Ja takvih ambicija nisam imao. Neću reći da sam bio bez ambicija, ali takvih ambicija nisam imao i neću da se upoređujem sa jednom grandioznom figurom kakva je Trocki. Ali mislim da mi je to pomoglo. Dok sam bio na vlasti čak sam se gadio vlasti — psihološki i intelektualno mi je to pomoglo. Značaj vlasti sam uvideo kad sam oteran sa vlasti. Shvatio sam da bez vlasti nikakva realizacija političkih, pa ni socijalnih ideja nije moguća. Tada sam video značaj vlasti. Ali tada je to već bilo kasno da bi moglo na mene uticati, čak i da sam imao nekih ozbiljnih ambicija.

Hteo bih da objasnim termin »egzistencijalni humanizam«, koji sam upotrebio u *Nesavršenom društvu*, o kojem je govorio Milan Popović. Nisam humanista u smislu klasične filozofije, jer tu vidim mnogo patetičnog milosrđa, mnogo frazeologije, mnogo nerealnih projekata. Ja sam za realni humanizam: poboljšavati uslove života, omogućavati školovanje ljudi, smanjivati socijalnu bedu svuda i uvek, plus ono što sam govorio o sebi kao demokratskom socijalisti. Stvoriti među ljudima, koliko je moguće, nenasilne odnose, demokratske uslove — za tu sam vrstu humanizma. Humanizam koji je u stvari pragmatičan, praktičan, koji je

rukovođen samo opštim idealom ljubavi prema ljudima ili poštovanjem ljudske ličnosti, poštovanjem nacionalnih, verskih i drugih tradicionalnih vrednosti. To za me znači termin »egzistencijalni humanizam«. To kao objašnjenje i kao zalaganje.

Neko je govorio, mislim Ćimić — stalno se na njega vraćam — o privatizaciji kod komunista. Da, to je doista pojava koja se odmah primeti, a i trajna je kod komunista. To sam, negde, formulisao kao identifikaciju, a u stvari je ista misao. To se, na primer, najočitiije može primetiti kod Josipa Broza, koji identifikuje sebe sa Partijom, sa državom, čak sa nacijom, sa narodom. Ništa ne gleda ni prihvata što ne bi istovremeno osiguravala njegova lična pozicija. Isto sam primetio i od vrha do dna, do nižih komiteta — razume se, svak u svojoj sredini i na svom nivou. To je po mom mišljenju samo deo apsolutističkog ili, ako ćemo uzeti termin, totalitarnog načina mišljenja.

To bi bilo otprilike sve što bih imao da kažem. I opet podvlačim: sve slabosti, pa ako hoćete i vrednosti mojih knjiga, mogu se razumeti ako se ima u vidu da sam bio komunistički vernik i pisac. A kakav sam pisac — to će neko valjda moći bolje, tačnije da oceni.